

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri¹

Tansu KUZU²

Özet

Bu çalışma, göç, etnik kimlik ve kolektif hafıza kavramlarının kesiştiği noktada, göçmen bireyin öğrenme ve kimlik inşası süreçlerini incelemektedir. Araştırma, savaş sonrası Bosna'dan Türkiye'ye evlilik yoluyla göç etmiş bir kadının (47) ve Türkiye doğumlu kızının (22) anlatılarını merkez alarak, göçle birlikte taşınan kolektif belleğin ve etnik kimliğin göç edilen ülkede nasıl korunduğunu, sürdürüldüğünü ve kuşaklar arasında hangi öğrenme pratikleriyle aktarıldığını anlamayı amaçlamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte hız kazanan göç hareketleri, bireylerin sadece yer değiştirmesi değil, aynı zamanda kimlik, hafıza ve öğrenme biçimlerinin de dönüşümüne yol açmaktadır. Göçmenlerin yeni toplumsal bağlamlarda edindikleri deneyimler, yalnızca ekonomik veya kültürel uyum süreçlerini değil, aynı zamanda yaşam boyu öğrenme pratiklerini de şekillendirmektedir. Söz konusu dönüşümü anlamlandırabilmek için derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem teknikleri kullanılmıştır; veriler, yorumlayıcı paradigma doğrultusunda analiz edilmiştir. Bulgular, göçmen kadının Boşnak kimliğini dil, din, yemek kültürü, bayramlar, sembolik nesnelere ve gündelik ritüeller aracılığıyla sürdürdüğünü göstermektedir. Katılımcının savaş anılarını yazıya dökmesi, travmatik belleğin dönüştürücü bir

¹ Söz konusu çalışma 8. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi'nde (ICHUS 2025) sözlü olarak sunulan "Hatırlamanın Halleri: Göç Sonrası Etnik Kimlik ve Kolektif Hafızanın Korunması" başlıklı çalışmadan türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı, tansukuzuakademik@gmail.com

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

öğrenme sürecine evrildiğini; geçmişin, yazma eylemiyle hem kişisel hem kolektif bir öğrenme deneyimine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, göçün yalnızca bir uyum süreci değil, aynı zamanda kimlik öğreniminin ve yeniden inşasının alanı olduğunu göstermektedir. Göçmen birey, yaşam boyu öğrenme perspektifinde kültürel mirasını yeni toplumsal bağlamlarda yeniden üretmekte; dil öğrenimi, aile içi bilgi aktarımı, yemek tarifleri, dini pratikler ve yazılı anlatılar aracılığıyla kimliğini hem korumakta hem dönüştürmektedir. Bu yönüyle çalışma, göç olgusunu dönüştürücü öğrenme ve kimlik inşası süreçleriyle ilişkilendiren antropolojik bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dönüştürücü Öğrenme, Etnik Kimlik, Göç, Kolektif Hafıza, Yaşam Boyu Öğrenme

Abstract

This study explores the intersection of migration, ethnic identity, collective memory, and adult education, focusing on how learning and identity reconstruction occur within migration experiences. Drawing on the narratives of a woman who migrated from Bosnia to Turkey after the Bosnian War (1992–1995) and her daughter born in Turkey, it aims to understand how collective memory and ethnic identity are preserved, maintained, and transmitted across generations through everyday learning practices. With globalization accelerating human mobility, migration has transformed not only spatial belonging but also the ways individuals learn and construct meaning. Based on Morrice’s (2014) and Lave & Wenger’s (1991) theories of situated learning, the study conceptualizes migration as an informal and lifelong learning process where migrants form new “communities of practice.” These everyday learning experiences shape both adaptation and identity formation, positioning migration as an educational space in itself. Employing a qualitative methodology, the research uses in-depth interviews and participant observation. Data were analyzed through an interpretive paradigm. Findings reveal that the Bosnian migrant woman sustains her ethnic identity through language, religion, cuisine, rituals, and symbolic objects. Her act of writing war memories exemplifies how traumatic experiences are transformed into a form of reflective learning and intergenerational transmission. The second-generation participant, however,

demonstrates a more selective and silent engagement with the inherited memory, showing how collective memory evolves across generations rather than disappearing. From the perspective of adult education, the study argues that migration should be understood not merely as an adaptation process but as a dynamic field of learning and identity reconstruction. Through language transmission, cultural rituals, food practices, and written narratives, migrants engage in lifelong and informal learning that simultaneously preserves and reshapes their sense of self. Thus, this research contributes to migration anthropology by highlighting the educational dimension of identity continuity and transformation in post-migration contexts.

Keywords: Transformative Learning, Ethnic Identity, Migration, Collective Memory, Lifelong Learning

“Tarih ekinler gibi biçiliyor ve harmanlanıyor, kurgulanıyor, konuşTURULUYOR, hatırlanıyor, yeniden okunuyor ve yeniden yazılıyor...” (Chambers, 2005: 13)

Küreselleşmeyle birlikte hareketi artan dünyada, göç olgusu günlük yaşamın göz ardı edilemez bir gerçeği haline gelmiştir. Göç, yer ve hayat değiştirme döngüsü içinde süreklilik gösteren bir dinamiktir (Bulut, 2020). Fakat göç, yalnızca fiziksel yer değiştirmeden ibaret değildir; taşınan bedenlere kolektif bellek ve etnik kimliğin de eşlik ettiği bir süreçtir. Bireyler göç yoluyla yalnızca sınırları aşmakla kalmaz, tarihsel ve kültürel sınırların da ötesine geçerler. Vardıkları coğrafyada etkileşime girdikleri toplumun içinde anavatanlarından getirdikleri kolektif hafızalarını sürdürmeye ve etnik kimliklerini yaşatmaya çalışırlar. Göç için “eve dönüşün imkansızlığı” ifadelerini kullanan Chambers (2005), göçmenin ardında bıraktığı geçmişin izlerini ve kimliğini, yerleştiği yeni coğrafyada yeniden kurmakla yükümlü olduğunu vurgular. Göç (ve yerleşme), göçmenin geriye kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyecek uzun soluklu bir süreçtir (Castles & Miller, 2008: 28). Göçmen, taşıdığı geçmişin ve kültürün izlerini hem günlük pratiklere hem de anlatılara döker. Bu bağlamda kolektif bellek, yalnızca geçmişe bağlılık değil, aynı zamanda şimdi ve gelecek için bir anlatı kurmaya yarar. Statik bir yapı değildir; tersine, yer değiştirmenin ardından da yeniden yapılandırılan, anlatılar ve pratiklerle diri tutulan bir süreçtir. Şarkılar, masallar, yemek tarifleri, bayram gelenekleri ya da acı dolu savaş hatıraları yeni toplum içinde aidiyetin ve kimliğin taşıyıcısı haline gelir.

Uluslararası Göç Hukuku “Göç Terimleri Sözlüğü”, göç kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “Uluslararası bir sınırı geçmek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Göç; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun, insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler ... ve ekonomik göçmenler de dahildir.” Göçün temel aktörleri olan göçmenler için uluslararası düzeyde kabul gören bir tanım bulunmamakla birlikte, göçmen terimi; dışarıdan herhangi bir zorlama olmaksızın, kişinin hür iradesiyle maddi ve sosyal durumlarını geliştirmek veya ailelerinin gelecek beklentilerini arttırmak amaçlı başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişileri de kapsamaktadır (2009). William Petersen (1958), göç tiplerini ilkel göçler, zoraki göçler, yönlendirilen göçler, kitlesel ve serbest göçler olmak üzere beş

kategoride ele almıştır. Bu göç tiplerinden zoraki ve kitlesel göç tipini oluşturanlar mülteciler/sığınmacılar iken, göçmenin kesin ve kararlı bir şekilde kendi göç kararını verdiği ve buna göre hareket ettiği serbest göçü oluşturanlar ise göçmenler/muhacirlerdir (Ermağan, 2023). Toplumda, söz konusu göçmen kavramlarının birbiri yerine kullanılabildiği gözlemlenebilmektedir. Ancak UNHCR'a (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)'a göre, göçmen sözcüğü genellikle daha iyi ekonomik fırsatlar arayışıyla gönüllü olarak sınırı geçen kişi/kişilere işaret ederken, mülteciler evlerine güvenli bir şekilde dönemeyen ve bu sebeple de uluslararası hukuk çerçevesinde özel koruma hakkına sahip kişilerdir. Göç, ülke sınırı esasına göre dış göçler ve iç göçler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Özdemir, 2008). Dış göçler belirli bir süre ya da devamlı olarak kalmak üzere çalışmak veya yerleşmek amacıyla bir ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere yapılan nüfus hareketidir. İç göçler ise, bir ülke içerisinde bölge, kent ve köy gibi yerleşim alanlarından, bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Üner, S., 1972).

Peki söz konusu olan ve çalışmanın odağını oluşturan “etnik kimlik” ve “kolektif bellek” nedir? *Kimlik*, bireyin “ben kimim?” sorusuna verdiği yanıtla şekillenir. Yayak'a (2018) göre, kimlik oluşturma sürecinde birçok nesnel ve öznel unsur etkin olur. Kişiler; kimliklerin somut öğeleri olarak kabul edilebilecek din, dil, etnik köken, tarih, toprak/ülke, simgeler, mitler veya gelenekleri paylaşarak, maddi ve manevi gerçekliklere sahip olurlar (s.779). *Etnik kimlik*; “belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini, diğer topluluk üyelerinden farklı hissettiren bir aidiyet duygusunu karşılar” (Erdem, 2019). Smith'e (2002) göre aynı etnik kimliği taşıyan etnik topluluklar ortak isim, kültür, soy miti ve coğrafyayla özdeşleşir ve bir dayanışma duygusu çevresinde birleşirler. Etnik kimliğin birey için önemi de kişiden kişiye ya da içinde yaşadığı topluma göre değişir; bazıları için etnik kimlikleri yaşamlarının merkezinde yer alırken ve göç travmasını yaşayan kişiler için bir barınak işlevi görebilirken bazıları içinse milli bir gururda, savaş tehdidinde ya da milli törenlerde ortaya çıkan bir nesep bağıdır ve kimliklerinin ikincil bir bileşenidir (Boz, 2010, akt. Erdem, T., 2019).

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

Kolektif hafıza ise, etnik kimliği besleyen ortak anlatıların, acıların ve hatıraların biriktirildiği yer olması açısından önemlidir. Rusu'ya (2013) göre kolektif hafıza, kendi geçmişini anlamlandırmak amacıyla geliştirilen ve geçmiş dönemlerin sosyal temsillerini barındıran bir retro-projeksiyonel (bugünden düne/geriye doğru tutulan bir yansıtma) sistemdir (s. 261). Kolektif bellek çalışmalarının öncü isimlerinden Maurice Halbwachs'a (1980) göre kolektif bir hafızaya sahip olmak demek, bir grubu veya insan topluluğunu oluşturan bireylerin kendi geçmişleriyle ilgili ortak bir imaja sahip olmaları ve bu imaj sayesinde kendi birlik ve özgünlüklerinin bilincine varmalarıdır. İnsanların yaşamadıkları dönemleri de yaşayanların bıraktıkları izler aracılığı ile belleklerine birer anı olarak kaydedebileceklerini ileri sürer. Bir çocuk, büyükanne/babasıyla vakit geçirirken onların giyimi, evdeki eşyaları, tabloları, dinledikleri müzik tarzı, yedikleri yemekler, davranış biçimleri vb. aracılığıyla onların yaşadığı eski dönemlerin izlerine tanık olmaktadır. Çocuk, nesiller arası kurulan bu canlı bağ ile kendisinin bizzat bulunmadığı bir dönemin kolektif belleğine eklemlenir ve geçmişi yeniden inşa eder (Halbwachs, 1980). Savaş, sürgün, zorunlu göç gibi travmatik deneyimler kolektif belleğin merkezinde yer alabilir ve grup kimliğini pekiştirebilir. Bu tür travmatik deneyimlerden doğan sessizlik, yas, öfke ya da nostalji gibi duygulanımlar toplumsal birliktelikleri yeniden kurar. Bu araştırmada da kolektif belleğin belirleyici unsurlarından biri olarak yer verilen savaş, Gençoğlu'na (2015) göre hem savaşa katılanlar hem de katılanlarla aynı kolektif kimliğe sahip olduğunu hisseden bireylerce, bu hissiyatın oluşması ve sürdürülmesinde kaldıraç işlevi gören, çoğunlukla ortak acılar üzerinden geliştirilen anlatı yükünü barındıran özel bir olaydır (s.341).

75

Kavramsal Çerçeve

Göç kavramını insan deneyimi merkezinde ele alan Karaaslan (2015)'a göre göç, insanın hayatı boyunca şekillenen duygu ve davranışlarının, en önemlisi hafızanın yer değiştirmesidir, haliyle insanı ve onun deneyimini merkeze alarak tanımlanıp anlaşılmalıdır. Dolayısıyla göç durumunda, anlamlandırmanın ve hatırlamanın belirleyici unsurlarından olan etnik kimlik ve kolektif bellek iç içe geçen farklı öğrenme deneyimleriyle yeniden yapılır.

Bu çerçevede göç (ve yerleşme) bir süreç olarak beraberinde farklı ancak kimi zaman birbiriyle çelişen öğrenme deneyimleriyle şekillenmektedir. Morrice (2014) öğrenmeyi salt belirli bilgi ve beceri ediminin ötesinde kimlikle ilişkilendirmektedir. Bu nedenle göçmenlerin göç ve öğrenme arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için göçmenlerin gündelik pratikleri ve etkileşimlerine odaklanılmasını vurgulamaktadır. Öğrenme ve kimlik geliştirme arasındaki ilişkiyi durumsal öğrenme yaklaşımı üzerinden ele alan sosyal antropolog ve eğitim bilimci Lave ve Wenger (1991) gündelik hayat pratikleri içerisindeki öğrenmelerin ve topluluklara katılımın bireylerin kimlik gelişimini şekillendirmesi üzerinde durmakta ve bunun uygulama topluluğu kavramlaştırması üzerinden değerlendirmektedirler. Göçmen toplulukları, uygulama topluluğu yaklaşımı üzerinden inceleyen araştırmalarda (Alenius, 2018) da gündelik hayat pratikleri içerisindeki öğrenmelerin göçmenlerin kimlik gelişimini şekillendirmesi üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla göçmenlerin sosyal ve kültürel sermayeye ulaşmalarında enformel öğrenmelerle gerçekleşen dönüştürücü deneyimleri belirleyici olmaktadır (Wilkinson ve Lloyd-Zantiotis, 2017). Aynı zamanda göçün yol açtığı geçmişle bugün arasındaki kırılmanın üstesinden gelmeye ve geldikleri toplumla bütünleşmeye yönelik öğrenme deneyimleri önceki kimliklerinin içerilmesini içeren formel eğitimlerle şekillenmektedir. Bunun yarattığı gerilim, çoğu durumda dönüştürücü öğrenmenin yönünü belirlemektedir. Bu durumda göç olgusu yaşam boyu öğrenme bağlamına yerleşen bir zengin deneyim özelliği de kazanmaktadır. Dolayısıyla bu perspektiften ele alınması önerilmektedir (Yengel, 2021).

Göç olgusu, göçmenler için belirgin dönüştürücü öğrenme deneyimlerini içermektedir. Formenti ve Hoggan-Kloubert (2023) göçün koşullarını, süreçlerini ve etkilerini incelemek için dönüştürücü öğrenmenin bir merceğe olabileceğini belirtmektedir. Öyle ki göç toplumunda öğrenme doğası gereği dönüştürücüdür; ancak uygun toplumsal bağlamlara ihtiyaç duyar (Jögi & Ümarik, 2022). Bu dönüşüm, yalnızca sosyal etkileşim yoluyla değil, aynı zamanda bireyin önceki yaşantılarını sarsan dönüştürücü öğrenme süreçleri yoluyla da mümkündür (Schugurensky, 2002). Illeris'e (2014) göre, dönüştürücü öğrenme, bireylerin mevcut algılarını, değerlerini ve kimliklerini sorguladıkları ve yeni anlamlar yaratarak bunları yeniden yapılandırdıkları derin bir öğrenme biçimidir.

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

Göç Antropolojisi bağlamında yapılan bu çalışma göç, kolektif hafıza, öğrenme ve etnik kimlik kavramlarının kesiştiği bu zengin ve çok boyutlu alanda yoğunlaşmaktadır.

Yöntem

Çalışmanın amacı, kolektif hafızanın ve etnik kimliğin göç edilen ülkede göçmen birey tarafından nasıl korunduğu, hangi öğrenme pratikleriyle sürdürüldüğü ve nesiller arası hangi dönüştürücü pratiklerle aktarıldığını ortaya koymaktır. Araştırmacı olarak bu konuyu seçmemin nedeni akademik ilgimin ötesine, çocukluğumda içimde yer eden kişisel bir deneyime dayanmaktadır. Ben henüz küçük bir çocukken Bosna'dan ailemize katılan E. ile ilk tanıştığımızda, hayatımda ilk defa benimle aynı dili konuşmayan, farklı kültüre ait bir insanla birebir temas kurmuştum. İlk zamanlar aramızda ortak bir dil yoktu ama yine de bir şekilde çok iyi anlaşıyorduk. Büyüdükçe ve aramızdaki ortak dil geliştikçe onu anlamaya ve hikayesini dinlemeye başladım; bu hikâyenin içinde sadece kendisinin değil, kolektif bir geçmişin, kültürün, çok mutlu anıların ve bunların yanı sıra acı dolu bir savaşın da izleri vardı. Kendi kültürüne ait yemeklerin tadı, kahve içme ritüeli, kendini taşıyış şekli bir yerin, bir halkın, bir hafızanın ekosunu taşımaktaydı. Ben de bu izleri okuyabilmek, anlayabilmek ve bir insanın kolektif belleğini ve kimliğini yer değiştirse bile nasıl daima yanında taşıdığını ve diri tuttuğunu daha iyi anlamak amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar verdim.

Bu motivasyonla sürdürülen bu çalışmada, gençliğinde Bosna Savaşı'nı ve savaş sonrası dönemi deneyimlemiş, 2001 yılında evlilik sebebi ile Türkiye'ye göç etmiş Boşnak bir kadın (39) ve onun Türkiye doğumlu kız çocuğu (22) ile derinlemesine görüşmeler yapılmış ve ayrıca katılımcı gözlemde bulunulmuştur. Görüşmelerde katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilmiş ve izinleri dahilinde konuşmaların ses kayıtları alınmıştır.

Görüşmelerde her iki katılımcı da hem bireysel anılarıyla ilgili hem de kuşaklar arası aktarılan etnik ve kültürel kimliklerini tanımlayan açıklamalarda bulunmuşlardır. Kayıt altına alınan bu anlatılar, aşağıdaki başlıklar altında yorumlanarak analiz edilmiştir. Söz konusu dönüşümü anlamlandırabilmek için derinlemesine görüşme ve

katılımcı gözlem teknikleri verileri birlikte yorumlayıcı paradigma doğrultusunda analiz edilmiştir. Yorumlayıcı paradigma, "bağlama duyarlı olan, ötekilerin dünyayı görme biçimlerinin içine giren ve insan davranışlarına dair yasaya benzer kuramları test etmekten çok empatik bir anlayışı sağlamakla ilgilenen toplumsal araştırma tekniklerinin temelidir" (Neuman, 2006, s. 140).

Bulgular

Kimlik, Dil ve Din Üçgeninde

Katılımcı E., kendini net bir şekilde "Bosnalı/Boşnak" olarak tanımlamaktadır. Kimliğine yönelik soruya verdiği cevap doğrudan coğrafi (Bosna-Hersek) ve etnik (Boşnak) aidiyetiyle örtüşmektedir. Türkiye'de geçirdiği 25 sene, E.'nin etnik kimliğinde herhangi bir dönüşüme neden olmamıştır.

"Ben Türk değilim. Ben bir Bosnalı kıızıydım evlendiğimde. Hâlâ Bosnalıyım. Yani ben Türkiye'de ne kadar yaşarsam yaşayayım hep Bosnalı kalacağım. Ben hiçbir zaman Türk olamam ki..." E.

Bu ifade, kimliğin E. için doğumla kazanılan ve yaşanılan yere rağmen değişmeyen bir aidiyet biçimi olarak içselleştirdiğini göstermektedir. E.'nin etnik kimliği göç sonrası oluşan bir aidiyet değil, öncesinden gelen ve göç sonrası da korunması için çaba gösterilen bir yapıdır. Barth'a (2020) göre, etnik kimlikler belli sınırların çizilmesi ve korunması yoluyla kurulmaktadır. E.'nin Türk toplumunda "Türk olmamak" üzerinden kurduğu ayırım tam da Barth'ın tanımladığı sınır üretimine bir örnektir. E.'nin kızı R. ise, nereli olduğuna yönelik soruya "babam nereliyse oralı oluyormuşum, Bosna'da da öyle" cevabını vermesine rağmen, etnik kimliğinden bahsederken Boşnak kimliğinin daha ağır bastığının altını çizmiştir.

Kültür, tarih ve hafızanın en temel taşıyıcılarından olan dil, E. için etnik kimliğini ve kolektif belleğini korumasında kritik önem taşımaktadır. E. ana dilini Boşnakça olarak tanımlarken, çocuklarının ana dillerinin de Boşnakça olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir:

"Benim evimde Boşnakça konuşulur, çünkü o 'ana' dil ... çocukların da dili bu, bu benim için çok önemli, onların Boşnakça öğrenmesi... Bosna'ya gittiğimde

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

arkadaşlarımla, ailemle, annemle, abimle konuşmaları ya da biri buraya geldiğinde ... onlarla konuşabilmeleri çok önemli." E.

Bu ifade, dilin bir iletişim aracı olmasının daha da ötesinde, bir aidiyet göstergesi ve kültürel bir bağ kurma aracı olduğunu açıkça göstermektedir. E.'nin çocuklarının Boşnakça konuşabilmesini bu kadar önemli bulmasının temelinde, çocuklarının akrabalarıyla canlı bir kültürel ağ olan dil aracılığıyla bağlantı kurabilmelerini istemesi yatmaktadır. Yıldız'a (2014) göre dil, kültürün varlığını devam ettirmesi ve geçmişten bugüne aktarılmasının en önemli malzemelerinden birisidir (s. 53). Çocuklar, Boşnakça aracılığıyla bütün bir kültür dünyasına erişim sağlayabilmektedir; mizah anlayışından ritüellerin yürütülmesine, sevgi ifade biçimlerinden dünyayı anlamlandırma şekillerine kadar geniş bir kültürel repertuar, dil sayesinde çocuklara ulaşılabilir hale gelmektedir. R.'de annesinin bu aktarımını benimsemiş, Türkiye'de doğmasına ve yaşamasına rağmen kendi ana dilinin Boşnakça olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Türkiye'de doğan ve yaşayan bir çocuğun bir miras olarak Boşnak dilini ana dili olarak benimsemesi, etnik kimliğin zamandan ve mekândan bağımsız olarak korunabileceğini ve günlük hayatın akışında yeniden üretilebileceğini göstermektedir. Boşnakça, yalnızca E.'nin değil, aynı zamanda kızının da etnik kimliğini muhafaza etmesini sağlayan bir araç olarak kullanılmaktadır. E.'ye kızı R.'nin gelecekteki çocuklarının Boşnakça bilmesinin önemli olup olmadığı sorulduğunda, bilmelerini gönülden isteyeceğini, ancak onları bu konuda zorlayamayacağını belirtti:

"Torunların konuşmasını evet istiyorum, kalbimden istiyorum. Anneanne demesinler bana 'nana' desinler, mutluluktan uçarım herhâlde. Ama o benim kızlarımın ve oğlumun elinde olan bir şey." E.

R. de, görüşmelerde Boşnakçayı kendi çocuklarına öğretmek isteyeceğini ifade etti:

"Dili öğretmek isterim çünkü onun da ana dili Boşnakça olacak." R.

İki katılımcının da ana dil olgusunu annelik kavramı üzerinden yürütmesi ilgi çekicidir. Katılımcılar ana dilini, içinde doğulan ülkenin dili olarak değil, annelerinin konuştuğu dil olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla katılımcılar nezdinde ana dil,

nesiller arası anneden çocuğa aktarılmaya devam edecek ana yanlı bir etnik kimlik unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Etnik kimliğin temelini oluşturan bir diğer unsur da dindir. İki katılımcı da kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadır. E., namaz kılmak, oruç tutmak ve Kur'an okumak gibi dini pratiklerde bulunduğunu, R. de elinden geldiğince namaz kıldığını ve oruç tuttuğunu ifade etmiştir. E., dinin hayatında çok büyük bir yeri olduğunun altını çizmiş, bu değeri çocuklarına da yansıtmaya çalıştığını ifade etmiştir. İki katılımcının da sahip oldukları dini değerlerin temelini aynı kişiden, *anneanneden* (E.'nin annesi, R.'nin anneannesi) almaları dikkat çekicidir:

"Annem zaten hacı, küçük yaştan beri oruç tutuyor ... camiye giderdik." E.

"Biz küçükken anneannem beni camiye götürüp getirirdi, bana (dinin) korkunç olmadığını, güzel olduğunu gösterdi ... bana o sevdirdi." R.

Hem kendi kızına hem de torununa etnik kimliğin temel taşlarından olan dinin aktarımında anneanne kilit figür olarak rol almıştır. Anneanne torununa dini bir baskı unsuru olarak değil, pozitif bir olgu olarak aktarmıştır; bu durum R.'nin dini olumlu bir aidiyet yaratma aracı olarak benimsemesini sağlamıştır. R.'nin sahip olduğu bu aidiyet, aynı zamanda bir sınıra da dönüşmüştür; evleneceği kişinin Türk ve Boşnak olmasının önemli olmadığını ifade ederken, dini görüş olarak mutlaka İslam dinine mensup biri olmasını şart koşmaktadır. Türkiye'de de çoğunluğun Müslüman olduğu bir toplumda yaşamasına rağmen İslam'ı ailesinden gördüğü şekliyle önemli görmesi, İslam'ın E. için kolektif bir *Boşnak Müslüman kimliğini* de temsil ettiğini göstermektedir. Türkiye ve Bosna'da İslam'ın uygulanışına yönelik farklılıklar olup olmadığı sorulduğunda E., cenaze törenleri ve sonrasına yönelik uygulamalardaki birkaç farklılıktan bahsetmiştir, ancak bunun dışında kayda değer başka farklar olduğundan bahsetmemiştir.

Savaşın Gölgesinde Dönüşen Bellek

"Bosna savaşı (1992-1995), Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin dağılması sürecinde (1991-1995), Bosna-Hersek'in Slovenya ve Hırvatistan'ın ardından Yugoslavya'dan ayrılması üzerine başlamıştır. Savaş, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin Bosna-Hersek'i parçalayarak Sırbistan ve Hırvatistan'ın topraklarını

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

genişletme planından kaynaklanmıştır... “Etnik temizlik” diye isimlendirilen hunharca şiddet sürecinde Sırp milliyetçileri kendilerine ait olarak gördükleri topraklarda, özellikle Doğu Bosna’da Boşnaklar başta Sırp olmayan insanları yaygın katliamlar dahil şiddetle sürmüştür. Hatta korkunç İkinci Dünya Savaşı’nı hatırlatan toplama kampları kurmuştur. ... Ancak doğu Bosna’daki Goražde veya Srebrenica gibi şehirlerle başkent Saraybosna’yı acımasızca kuşatmalarına rağmen düşürememiştir. Bosna-Hersek ordusu bu kentler de dahil birçok bölgede ciddi bir direniş göstermiştir.” (Rüma, İ., 2022)

Yukarıda birkaç satıra sığdırılmış Bosna-Hersek savaşı, tarih sayfalarından dünya üzerinde gerçekleşmiş en kirli savaşlardan biri olarak taşmaktadır. Katılımcılardan E., bu savaşı ve savaş sonrası etkileri bizzat yaşamış, babası savaşta hayatını kaybetmiştir. Savaş öncesi dönemi ve sonrasında yaşadıklarını kendi sözleriyle şu şekilde anlatır:

“Savaştan önce... İnanılmaz çok güzel bir çocukluğum geçti benim. Hatıralar o kadar var ki... Evin var. Bir ailen var. Bir baban var. İsteddiği her şeyi alabiliyorsun. İsteddiği yerlere gidebiliyorsun. Okula gidiyorsun zaten. Çocuktum. Ve bir anda, bir gün içinde bunlar hepsini bitiyor ve böyle bir kâbus başlıyor. Ben babamı kaybettim babam şehit oldu Bosna savaşında. Çok güzel anılarım da var savaşta, arkadaşlık yaptık insanlarla. Şarkı söylüyorduk. Hani öleceksek de şarkı söyleyerek ölelim. Ama savaş çok zor geçti. Dört sene boyunca ben Bosna'daydım... Savaştan sonra evinde değilsin, evin yandı. Yani kül oldu. Başka bir yere taşındık annemle ve abimle. Kimse çalışmıyor. Annem çalışmaya başladı bize ekmek parası kazanmak için. Sonra abim... Benim babam rahmetli polisti, abim polis, eşim polis. Abim polis olarak çalışmaya başladı. O da bir maaş almaya başladı. Biraz rahatladık.” E.

Halbwachs'a (1992) göre kolektif bellek, bireylerin anılarını sosyal bağlam içinde yeniden üretmesiyle oluşur; bu süreçte savaş gibi travmatik olaylar, kolektif belleği şekillendirerek grup kimliğinin inşasında merkezi rol oynar. Dünya üzerindeki en yıkıcı olayların başında gelen savaş, hiç şüphesiz savaşı deneyimleyen bireyin ve toplumun belleğine kazınacaktır. Kolektif belleğe eklenen travmatik bellek, topluluk üyeleri tarafından bedensel pratiklere dökülerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Her kuşak, bir öncekinden devraldığı ve taşımakla yükümlü olduğu travma hafızasını grup kimliğini güçlendirmek, travmatik olaya tepki vermek ve kendini onarmak için zihninde taşır ve daima yaşatır (Zara: 2018).

“Mesela şimdi kitap yazmaya çalışıyorum. Kitapta tarih yok. Bir tek tarih var, babamın ölüm günü var. Başka tarih yok. Çünkü tarih olarak hatırlamıyorum ama ne yaşadığımı, nasıl yaşadığımı çok net hatırlıyorum.” E.

E.’nin savaş anılarını anlattığı bir kitap yazması, Zara’nın (2018) ifadesindeki *travmatik belleğin bedensel pratiğine dökülmesine* örnek teşkil eder niteliktedir. E., savaş deneyimlerini yazarak kolektif belleğini yeniden kurmakta ve gelecek jenerasyonlara aktarılabilir hale getirmektedir. Kitap, yalnızca bireysel belleğin dışı vurumu değil, aynı zamanda kolektif belleğin bir ürünü ve taşıyıcısı olarak değerlendirilebilir.

“Lağım fareleriyle ders yapardık, öyle okul bitirdim ... uçak bombası düşüyordu, nasıl biliyor musun? O kadar büyük yıkım yapıyor ki bir temel oluşturabilirsin bir apartman için, o derece büyük hasar veriyor. Onları ben niye unutayım? 10 litre su veriyorlar içme suyu, gidiyorsun bekliyorsun bomba atıyorlar sonra kaçıyorsun. Yarım ekmek veriyorlar sana dört kişisiniz yarım ekmek düşüyor, su yok, kıyafet yıkamak için elektrik ayda bir veriyorlar ve o elektrik geldiğinde sen ne yapacağımı şaşırıyorsun. Yemek yok. Yani bir kuru fasulye yapıyorsun. Sadece kuru fasulye suyun içinde yani. Soğan yok, yağ yok, hiçbir şey yok. Kahve çok sevdiğimiz için mesela, gerçek kahve yok ki. Yeşil mercimek var ya, onu kavuruyorsun ve buğday, onu birleştirip çok az bir yerden kahve bulup çekirdek yapıyorsun... o yüzden kitap yazıyorum. Kitap yazıyorum ki benim çocuklarıma bir hatıra kalsın. Anneleri ne yaşadı, nasıl yaşadı. Birebir öğrensinler. Ben bundan (savaş anılarından) kaçmıyorum... saklamıyorum. Evet, gurur verici bir şey değil, çok üzücü bir şey ama niye saklayayım? 4 sene boyunca biz neler yaşadık yani bütün dünya bilsin. Biliyor zaten de. Çocuklarıma anlatıyorum ben. S.’ye (küçük kızı) bile 10 yaşında kız, ona da anlatıyorum...” E.

Yazma eylemi, burada aile içi kimlik inşası işlevi de görmektedir. E.’nin küçük kızı S., savaşı birebir yaşamamış olsa da kolektif belleğin bir parçası olarak bu belleğin taşıyıcısı haline gelecektir. Bu durum, Marianne Hirsch’in post-bellek (ikincil hafıza) kavramı üzerinden açıklanabilmektedir; “Post-bellek; ‘sonraki kuşağın’, kendilerinden önce gelenlerin yaşadığı kişisel, kolektif ya da kültürel travma veya dönüşümle kurduğu ilişkidir. Bu kuşak, söz konusu olayları doğrudan yaşamamış olsalar da o olaylara dair anlatılar, imgeler ve içinde büyüdükleri davranış biçimleri aracılığıyla onları 'hatırlar'.” (Hirsch, M., 2019). E.’nin kitabı aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılacak kolektif belleğe işli anlatılar, imgeler ve duygular gelecekte bu kuşakların kimliklerini oluşturacak bir zemin görevi görecektir.

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

Akalın (2021), Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımı üzerinden savaşı ve savaşın toplum üzerindeki etkilerini ele aldığı çalışmasında, savaş karşıtı bir duruş çizen Durkheim'ın, savaşın toplum üzerinde bir takım olumlu etkileri olduğunu savunduğunu ortaya koyar. Savaşın toplumda yarattığı en belirgin etki vatanseverlik duygusudur; vatanseverlik duygusu, savaş ve kriz dönemlerinde toplumu ayakta tutan, direnmesine yardımcı olan çok önemli bir inançtır (s. 259). E.'nin ifadelerinde geçen *“arkadaşlık yaptık insanlarla, şarkılar söyledik, öleceksek de şarkı söyleyerek ölelim”* sözleri, savaş ortamında ortaya çıkan direnişi ve dayanışmayı örnekler niteliktedir. Görüşmelerde E.'nin Bosna kültüründe evlenme ritüellerine dair paylaştığı bir anlatı, toplumdaki güçlü dayanışma bağlarını ortaya koyar niteliktedir:

“Bosna’da eşyalar beraber seçilir ve alınır, kim cebinde ne kadar varsa ortaya koyar, bazı insanlar lüks alır, bazıları orta halli ama önemli olan huzur ve sevgi... (ritüellerde yerel farklılıklar) savaştan önce vardı, artık yok.” E.

E.'nin Bosna'daki evlilik ritüellerine dair anlattıkları hem toplumdaki güçlü dayanışma bağlarını hem de savaşın kültürel yaşam üzerindeki etkilerini gösterir. Evlilik ritüellerindeki farklılığın savaştan sonra yok olması, savaşın ardından insanlar arasında kurulan yeni bir birlik duygusuna işaret etmektedir.

83

E. savaş ortamında dahi kendini geliştirmeyi bırakmamış, umutla baktığı geleceği için çabalamıştır. E.'nin içinde bulunduğu savaşın yanında kendi geleceği ve ailesi için verdiği kişisel savaş, darmadağın edilen bir halkın gösterdiği dirayet, direniş ve dayanışmanın bireysel düzeydeki tezahürüdür.

“Ben mesela açıcılık okulu bitirdim. Tekstille ilgili bir okul da bitirdim ikinci okul olarak. Bilgisayar kursları vardı o zaman onu da bitireyim dedim. Yani elimde diploma olsun. İngilizce kursu da bitirdim. Çalıştım bir taraftan. Üniversiteye gitmek çok isterdim. Ama üniversite için maalesef o zaman hep para isterlerdi, çok büyük bir miktar istiyorlardı. Yapamadım. Çok, inanılmaz çok kitap okudum. Hatta savaşta, yazıyordum. En son çok net hatırlıyorum. 478 kitap okudum savaşta. Mumun eşliğinde. Yani ışık yok çünkü. Romanlar artık hatırlıyorum. 1000'i geçti onu biliyorum.” (E.)

E.'nin savaş süresince gösterdiği dirayet, yalnızca bir hayatta kalma stratejisi değil, aynı zamanda savaşın içinde filizlenen ve zamanla olgunlaşan bir karakter inşası sürecidir. Savaşın olağanüstü koşullarında eğitimine devam etmesi, farklı alanlarda kendini geliştirmesi, mum ışığında yüzlerce kitap okuması ve yazması, bireysel

direncin ve anlam üretme çabasının somut göstergeleridir. Bu bireysel karakter, savaşın yıkıcılığı karşısında sadece direnmekle kalmamış; aynı zamanda kendini yeniden var etmiştir. Bu bağlamda E.'nin karakteri, bireysel direnç örneği olmanın ötesinde, kolektif belleğe kazınan toplumsal direncin bir tezahürü haline gelir. E.'nin ve savaşı deneyimleyen Boşnakların savaş ortamında inşa ettikleri karakter, kolektif belleğin aktarımıyla sonraki jenerasyonlar tarafından içselleştirilerek geleceği şekillendirecektir.

R. de, annesinden dinlediği savaş anılarını gelecekteki çocuklarıyla paylaşmak istediğini belirtirken, bunu detaylara girmeden sınırlı düzeyde yapmayı tercih edeceğini ifade etmiştir. R., annesinin savaş deneyimlerini dinleyerek büyümüş olsa da bu anlatıları doğrudan değil, duygusal olarak filtrelenmiş ve yeniden çerçevelenmiş biçimde aktarmayı tercih etmektedir. Bu durum, kolektif belleğin kuşaktan kuşağa aktarılırken aynı kalmadığını, her kuşağın hafızayla kurduğu ilişkinin farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Kolektif Hafızanın Korunması

Kolektif hafıza ve etnik kimlik yalnızca büyük anlatılarla değil, gündelik yaşam pratikleri, kültürel alışkanlıklar ve anlam yüklü nesnelere aracılığıyla da korunur ve kuşaklar boyunca aktarılır.

Tariflerde Yaşayan Bellek

Yemek kültürü hem kolektif belleğin hem de kimliğin gündelik yaşamda sürdürüldüğü önemli bir alan olarak karşımıza çıkar. Özgüneş ve Bozok'a (2022) göre yemek, kimliği belirleyen en yaygın faktörlerden biridir. E.'nin gündelik yaşamında Boşnak yemeklerini pişirmesi, yalnızca bir damak zevkinin değil, kolektif belleğin kuşaklar arası aktarımının da bir ifadesidir.

“Boşnak yemekleri yapmaya çalışıyorum burada. R.'ye de öğretiyorum, çoğunu biliyor.” E.

Bu ifade, bireysel belleğin yemek pişirmek gibi sıradan bir eylemle kolektif belleği aile içinde aktarma pratiğine dönüşmesini gözler önüne serer. E.'nin kendi annesinden öğrendiği tarifleri şimdi kendi kızına öğretmesi, göçle kesintiye uğrayan bellek

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

sürekliliğini gündelik yaşam içinde yeniden kurmasına ve aktarmasına olanak tanır. Yemek kültürünün devam ettirilmesine dahil edilebilecek bir diğer gündelik pratik ise kahvaltı öncesi kahve içme pratiğidir. E., Türkiye'deki hayatında tıpkı Bosna'da yaptığı gibi her sabah kahvaltıdan önce büyük bir bardak Türk kahvesi içtiğini ifade etmiştir. R. de zamanı olduğunda annesinin bu ritüeline eşlik etmektedir. Kahve, günlerinin önemli bir ritüeli haline gelmiştir ve E.'nin bu ritüelini zamanla R. de benimsemiştir.

“Zamanı gelince S. (küçük kızı, 11) da bize katılacak.” E.

E.'nin bu ifadesi, Bosna'da edindikleri kahve içme ritüelini güncel olarak yaşadığı yabancı topraklarda nasıl kendi çocuklarına aktardığını ve yaşattığını göstermektedir.

Eşyalara Sinen Ruh

Etnik kimlik ve kolektif hafıza yalnızca sözlü anlatılar ya da ritüeller aracılığıyla değil, aynı zamanda maddi kültür nesnelere aracılığıyla da aktarılır. E.'nin Bosna'yı hatırlatması için evinin salonunda sergilediği Sebilj çeşmesi maketi, Bosna'nın tarihi mekanlarının yağlı boya tabloları göze çarpan kolektif hafıza araçlarıdır.

Ali Paşa Camii, Sarajevo

Vijecnica Kütüphanesi, Sarajevo

Mostar Köprüsü, Sarajevo

Sebilj, Sarajevo

E., salonundaki tablo ve bibloların yanı sıra Bosna'ya dair manevi değeri daha yüksek eşyaları da olduğunu ifade etmiştir:

“Boşnakça-Arapça Kur'an var. Babamın bana aldığı battaniye mesela, küçükken gidiyor battaniye alıyor, iki bana iki abime. Babamın hatırası. Albümler var, savaşta biz nasıl kaçacağız diye düşünürken babam bütün albümleri aldı evden, bir şey olursa ev yanarsa hatıra kalsın dedi. İyi oldu çünkü evimiz yandı, bütün eşyalar yandı ama fotoğraflarımız var.” E.

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

E., fotoğraflara yalnızca kötü hissettiğinde, ağlayarak içini boşaltmak istediğinde baktığını paylaşmıştır. Bu nesnelere, yalnızca kişisel bir hatıranın değil; aynı zamanda savaş, kayıp ve göç gibi ortak deneyimlerin bellekteki izlerinin maddi temsilleridir. E.'nin babasının savaş sırasında "ev yanarsa hatıra kalsın" diyerek aile albümlerini kurtarması, geçmişin somut belgeler yoluyla gelecek kuşaklara aktarılması ve kolektif belleğin korunma çabasıdır. E.'nin bu nesnelere kurduğu ilişki, geçmişin yalnızca anımsanmasını değil, belirli anlarda —örneğin ağlayarak içini boşaltmak istediğinde— duygusal olarak yeniden yaşanmasını mümkün kılarak bir nevi katarsis sağlamaktadır.

Kolektif Hafızanın Sürdürülmesinde Özel Günler

E., Bosna'da Türkiye'de olduğu kadar milli bayram olmadığını ifade etmiş, ortak dini bayramlar dışında mutlaka kutladıkları bir gün olan 25 Kasım Bağımsızlık Günü kutlamalarının önemini vurgulamıştır:

"Dini bayramlar dışında sizin kadar bayramımız yok. 25 Kasım Bağımsızlık günümüz var onu kutluyoruz. Ben abimi, annemi arıyorum o gün, çünkü bizim için önemli. Burada da kutlanıyor, elçilikte kutluyorlar Ankara'da olmadığım için artık gidemiyorum, eskiden giderdim... Milli marş okunuyor, saygı duruşu yapılıyor, sonra Boşnakça şarkıları çalıyor, Boşnak yemekleri yeniyor. Önemli insanlar geliyor, elçi konuşma yapıyor, öyle abartılı bir şey değil. Bizim için çok önemli o gün gerçekten, biz savaş yaşadık, savaştan çıktık." E.

Göç sonrasında ulusal aidiyetin mekândan bağımsız şekilde yeniden üretilmesi, kolektif hafızanın ve etnik kimliğin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. E.'nin Bağımsızlık Günü'nde ailesini arayıp kutlaması, milli düzeydeki bir ortak geçmişin aile içi bağlarla pekiştirilmesidir. Ankara'daki Bosna-Hersek elçiliğinde düzenlenen anma etkinlikleri -milli marşın okunması, saygı duruşu, geleneksel şarkılar ve yemekler- sembolik bir kutlamadan ziyade etnik kimliğin ve aidiyetin yeniden üretildiği ve pekiştirildiği kamusal bir alan oluşturmaktadır. Bu pratikler, Assmann'ın (2001) ortaya koyduğu şekilde kültürel belleğin belli zamanlarda ve mekanlarda tekrar edilen törensel pratiklerle canlı tutulmasına bir örnektir. E.'nin

“biz savaş yaşadık, savaştan çıktık” cümlesi, Bağımsızlık Günü’nün bir kutlamanın ötesinde, kolektif bellekte işli hayatta kalmışlığın ve direnişin tezahürüdür.

Savaş sonrası jenerasyondan olan R., Bağımsızlık Günü’nün kutlandığını bildiğini, ancak kendisinin ve yaşlılarının bu özel günü kutlamadığını ifade ederek kuşaklar arası kolektif hafızanın aktarımında bir kırılma noktası olduğunu ortaya koymuştur:

“Büyük ihtimalle annemin jenerasyonu kutluyor. Hala da kutluyorlar mesela. Dayım hala kutlar. Biz gençler olarak kutlamadık hiçbir zaman. Benim oradaki okulum da kutlanmazdı... (Savaşı) Gördükleri içindir. Nasıl zor bir şekilde Bosna’yı özgürlüğüne kavuşturduklarını bildikleri için. Ondan dolayıdır yani.” R.

R.’nin bu ifadesi, kolektif hafızanın kuşaklar arası aktarımının her daim süreklilik içermediğini göstermesi açısından önemli bir veridir. Bağımsızlık Günü’nü kutlama ritüeli, aynı aile içinde kuşaktan kuşağa değişerek, belki sessizleşerek aktarılmaktadır. R.’nin “Onlar (savaşı) gördükleri içindir” yorumu, kolektif hafızadaki savaş anlatılarının savaşı bizzat yaşayan tanıklar için taşıdığı anlam ile sonraki kuşaklar için taşıdığı anlam farkını gözler önüne sermektedir. R.’nin bu ifadesi kolektif belleğin yok olduğuna değil, sonraki kuşaklar için duygusal yoğunluğunun azaldığına ve daha sembolik bir hale dönüştüğüne işaret etmektedir.

Kültürel Araçların İşlevi

Kolektif hafıza, yalnızca nesnelere ve ritüellerle değil, aynı zamanda sesler, diller ve görsel kültür aracılığıyla da yaşatılmaktadır. Gündelik hayatlarındaki Boşnakça şarkı dinleme, televizyon izleme, kitap okuma pratikleri sorulduğunda iki katılımcı da bu içeriklerin tüketimine dair farklı cevaplar vermişlerdir.

“Benim izlediğim ve çok sevdiğim böyle dizileri var, onları izliyorum. Aslında Boşnak dizileri değil, Amerikan dizileri ama Boşnakça altyazılı, çocuklar izlesin, okusunlar diye. Her cumartesi ve pazar günü bir şarkı yarışması var. Onu izliyoruz mesela... Arabada neredeyse hep Boşnakça şarkı var, dinliyorum...Bosna'ya gittiğimde Boşnakça kitaplar alıyorum, çocuklara da veriyorum dili geliştirsinler diye.” E.

“Boşnak dizisi izlemem ama arada kardeşimle Boşnakça çizgi film izlerim. Türk dizilerini izliyorum... (Boşnakça şarkıları) takip etmiyorum ama annem takip ediyor, o bize söylüyor bak bu çıkmış güzelmiş diye. Ama Türk müziği de takip etmem, karşıma çıkan dinlerim. ” R.

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

E.'nin müzik, televizyon programları ve kitaplar gibi kültürel araçları aktif olarak kullanması, kültürel hafızasını canlı tutmasının yanı sıra, bu hafızayı çocuklarına da aktarmaya yönelik bilinçli bir çabanın izlerini taşımaktadır. Arabada Boşnakça şarkılar dinlemesi, Boşnakça altyazılı içerikleri çocuklara izletmesi ve Bosna'dan getirdiği kitapları çocuklara vermesi bu bilinçli çabanın örneklerindedir. "Dil, müzik, imge ve ritüel gibi kültürel araçlar, geçmişin kolektif bellekte tutulmasını sağlar" (Assmann, 2001). Bu araçların günlük olarak kullanılması belleğin sürekliliğini mümkün kılmaktadır.

R.'nin bu pratiklere olan mesafesi ise kuşaklar arası aktarımın doğrudan değil, dolaylı biçimlerde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır; Boşnakça şarkı dinlememesi, ancak bu şarkılardan annesinin bilgi vermesiyle haberdar olması kolektif belleğin örtük biçimde, *kesintili* olarak aktarıldığını ve dolayısıyla dönüşerek içerildiğini göstermektedir. Barth'ın (2020) etnik kimliğin sınır üretmek ifadesiyle vurguladığı gibi, E.'nin bu pratikleri etnik kimliğin ve kolektif hafızanın korunması yönünde bir strateji olarak değerlendirilebilirken, Türkiye'de doğan ve yetişen R. için bu stratejiler daha esnek ve değişken hale gelmekte ve dönüştürülerek benimsenmektedir.

89

Sonuç Yerine

Bu çalışma, savaş sonrası dönemde Bosna'dan Türkiye'ye evlilik yoluyla göç etmiş bir kadının ve Türkiye doğumlu kızının anlatıları üzerinden göçün, etnik kimliğin ve kolektif belleğin gündelik yaşam pratikleri içinde nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Bulgular, göç deneyiminin yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil; aynı zamanda bireyin dünyayı anlamlandırma biçimlerini sarsan ve yeniden kurmaya zorlayan bir dönüştürücü öğrenme süreci olduğunu göstermektedir. Savaşın bıraktığı izlerle Türkiye'ye taşınan hafıza ve aidiyet, katılımcı için bir "kayıp" anlatısından ibaret kalmamakta; yemek, müzik, eşyalar, özel günler ve dil gibi pratikler aracılığıyla yeni bağlamda yeniden örgütlenmektedir. Bu pratikler, bir yandan geçmişe tutunmayı mümkün kılarken, diğer yandan yeni toplumsal düzen içinde "kimlik" ve "ev" duygusunu yeniden inşa eden dönüştürücü öğrenme pratikleri olarak yapılanmaktadır.

Öte yandan, Türkiye doğumlu kızın mirasa daha mesafeli, seçici ve kimi zaman sessiz yaklaşımı, kolektif belleğin kuşaklar arasında aynı biçimde devredilmediğini; her

kuşağın kendi yaşam koşulları içinde belleği kendi deneyimleriyle yeniden çerçevelediğini ortaya koymaktadır. Bu sessizlik yokluk değil, belleğin dönüşerek ve kısmen biçim değiştirerek sürmesiyle ilgilidir: Bazı hikâyeler açık anlatı yerine gündelik hayatın arka planına çekilmekte, kimi öğeler ise sembolik ve parçalı izler halinde taşınmaktadır. Bu yönüyle çalışma, dönüştürücü öğrenmenin yalnızca rasyonel-eleştirel bir farkındalık anı değil; aynı zamanda duygu, beden, ilişki ve gündelik pratikler içinde işleyen, kimi zaman “fısıltı” halinde ilerleyen bir yeniden anlamlandırma süreci olduğunu görünür kılmaktadır.

Yetişkin öğrenmesi bağlamında bulgular göçmen öznenin yeni toplumun dilini ve kültürel kodlarını öğrenerek yeni bir referans çerçevesi edindiği ve bu çerçevede kendi geçmişini yeniden yorumlayarak yeni bir yaşam yönelimi kurduğunu göstermektedir. Katılımcıların hayatta kalma stratejileri, yazma, yemek yapma, çocuklara dil öğretme ve kültürel değerleri sürdürme gibi gündelik hayat pratikleri enformel öğrenmenin kaynağını oluşturmakta; kimlik inşası ve kültürel süreklilik de bu süreç içinde yeniden yapılanarak somutlanmaktadır. Dolayısıyla yaşam boyu öğrenme bağlamında; göç sonrası bireyin anlam dünyasının sarsılarak yeniden yapılandığı ve bu yeniden yapılanmanın gündelik pratikler içinde dönüştürücü öğrenmelerle sürdürüldüğü görülmektedir.

KAYNAKLAR

Alenius, P. (2018). Migrants' informal learning and education in transnational family space: The experiences of people migrating between Estonia and Finland. *Nordic Journal of Migration Research*, 8(1), 47-55. <https://doi.org/10.1515/njmr-2018-0007>

Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Ayrıntı Yayınları.

Barth, F. (2020). *Etnik gruplar ve sınırları* (İ. Ergin, Çev.). İstanbul: Heretik Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1969'da yayımlanmıştır.)

Bulut, M., & Dinçmen, S. (2021). Geriye dönüş üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 8-18. <https://doi.org/10.35235/uicd.820202>

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. Uğur Bal & İ. Akbulut, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Chambers, I. (2005). *Göç, kültür, kimlik* (İ. Türkmen & M. Beşikçi, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1994 yılında yayımlanmıştır)

Erdem, T. (2019). Üçüncü ve dördüncü kuşak göçmenlerdeki etnik kimlik algısı ve sembolik etnisite. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 27–36. <https://doi.org/10.32449/egetdid.338957>

Ermağan, E. (2023). Evlilik göçüyle Ankara'ya gelen yabancı gelinlerin Türkçeyile ilişkileri. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 13(1), 73–104.

Formenti, L., & Hoggan-Kloubert, T. (2023). Transformative learning as societal learning. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2023, 105–118. <https://doi.org/10.1002/ace.20482>

Gençoğlu, A. (2015). Türk ulusal kimliğinin kurucu bir ögesi olarak kolektif bellek: Okul ders kitaplarında Çanakkale Savaşı anlatıları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (41), 331–345.

Halbwachs, M. (1980). *The collective memory* (F. J. Ditter & V. Y. Ditter, Çev.). Harper & Row.

Hasanov, B. (2016). İbn Haldun'da asabiyet kavramı – Maurice Halbwachs'ın “kolektif hafıza” kavramı ile bir karşılaştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.263245>

Hirsch, M. (2019). Connective arts of postmemory. *Analecta Política*, 9(16), 171–176.

Illeris, K. (2014). *Transformative learning and identity*. Routledge.

Jögi, L., & Ümarik, M. (2022). Seeking hope, safety and new perspectives: Learning and adapting for adult migrants. In C. Hoggan & T. Hoggan-Kloubert (Eds.), *Adult learning in a migration society* (pp. 90–103). Routledge.

Karaarslan, F. (2016). Göç, öykü ve hafıza. *Sosyoloji Divanı*.

Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning. Legitimate peripheral participation*, Cambridge University Press.

Morrice, L. (2011). *Being a refugee: Learning and identity. A longitudinal study of refugees in the UK*. Trentham Books.

Özdemir, M. (2008). Türkiye’de içgöç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgüneş, R. E., & Bozok, D. (2022). Lezzetin nostaljisi: Yiyecek ve bellek ilişkisi üzerine. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3213–3228.

Petersen, W. (1958), A general typology of migration, *Amerikan Sociological Review*, Vol: 23

Perruchoud, R. (Ed.). (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. Uluslararası Göç Örgütü. [https://www.goc.gov.tr/Kurumlar/Goc.Gov.Tr/Files/Goc_Terimleri_Sozlugu\(1\).Pdf](https://www.goc.gov.tr/Kurumlar/Goc.Gov.Tr/Files/Goc_Terimleri_Sozlugu(1).Pdf)

Rüma, İ. (2024). *Bosna savaşı*. *Secopedia*. <https://www.secopedia.org/kavramlar/bolgesel-guvenlik/bosna-savasi/>

Smith, D. A. (2002). *Ulusların etnik kökeni*. (Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir). Dost Kitabevi.

Schugurensky, D. (2002). Transformative learning and transformative politics. In E. V. O’Sullivan, A. Morrell, & M. A. O’Connor (Eds.), *Expanding the boundaries of transformative learning* (pp. 59–76). Palgrave.

Üner, S. (1972). *Nüfusbilim sözlüğü*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Wilkinson, J., & Lloyd-Zantiotis, A. (2017). *The role of everyday spaces of learning for refugee youth*. In R. M. Elmesky (Ed.), *The power of resistance: Culture, pedagogy and youth* (Advances in Education in Diverse Communities: Research, Policy and Praxis, Vol. 12, pp. 383-408). Emerald Group Publishing.

Yayakasılı, Y. (2018). Etnik kimlik algısına dair dört boyut: Olma, bilme, hissetme ve yapma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 778–788. <https://doi.org/10.15869/itobiad.346514>

Bir Öğrenme Deneyimi Olarak Göç: Hatırlamanın Halleri

Yengel, B. (2021). Ulus ötesi göç ve yaşam boyu öğrenme. *Yetişkin Eğitimi Dergisi*, 4(7), 68-91.

Yiping, W. (2021). Ethnic war and the collective memory in Kazuo Ishiguro's *The Buried Giant*. *English Studies*, 102(2), 227-242.
<https://doi.org/10.1080/0013838X.2021.1886671>

Zara, A. (2018). Collective trauma cycle: The healing role of reconciliation, forgiveness and restorative justice in collective traumas. *Turkish Journal of Clinical Psychiatry*, 21(3)